

THEO
DYS
SEE

Een nieuwe kijk op het lijden

ARNOUD DEN BOER

THEODYSSEE

THEO
DYS
SEE

Een nieuwe kijk op het lijden

ARNOUD DEN BOER

Kokboekencentrum Uitgevers • Utrecht

Ontwerp omslag: Shortlife
Vormgeving binnenwerk: Elgraphic
ISBN 978 90 435 4136 7
ISBN e-book 978 90 435 4137 4
NUR 700

www.kokboekencentrum.nl

© 2024 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Ik ben de HERE en er is geen ander.

JESAJA 45:5A, VERTALING NBG-51

*Wie weet dat zijn lot het lot van alle andere mensen is,
kan hen veilig leiden.
Wie alle mensen als delen van zijn eigen lichaam erkent,
kan trouw over hen waken.*

LAO T'ZU, TAO TE CHING, PARAGRAAF 13

Inhoud

1	Inleiding	9
2	Welk probleem van het lijden?	15
3	Taal en modellen	22
4	De aanname van een goede schepper	26
5	To be or not to be	33
6	Bestaande oplossingen	44
7	Van Iwan naar een oplossing	63
8	Analyse van het geen-ander-perspectief	75
9	Inbedding in een christelijk wereldbeeld	93
10	Odysseus en de Sirenen	128
11	Wat heb je eraan?	135
12	Samenvatting en afsluiting	148
	Dankwoord	153
	Geciteerde werken	155

1

Inleiding

Dit boek gaat over het probleem van het lijden: de aloude vraag of deze wereld vol kwaad en ellende voortgekomen kan zijn uit een goede bron, en hoe die bron en de wereld zich dan tot elkaar verhouden. De naam van het probleem is niet heel gelukkig gekozen. Het problematische van lijden is in eerste instantie de ervaring van verlies, pijn, verdriet, wanhoop. Wat bekend staat als het 'probleem van het lijden' gaat niet direct over deze ervaringen, maar over religieuze en existentiële vragen die dit lijden oproepen: over het bestaan van een goede God en over de zin of zinloosheid van lijden, zowel in je eigen leven als in het grote geheel.

Het bestuderen van het probleem van het lijden is een complexe opgave. Dat komt allereerst doordat het in theoretisch opzicht een ingewikkeld en veelzijdig onderwerp betreft. Er is ontzettend veel over geschreven, en het is niet eenvoudig om die literatuur te structureren of überhaupt een goed beginpunt te vinden. Het vereist ook best wat denkwerk om van verschillende 'oplossingen' die in de loop van de geschiedenis zijn voorgesteld, te bepalen of je die plausibel vindt of niet. Daarnaast is veel relevante literatuur afkomstig van academici binnen de filosofie en theologie. Deze literatuur is niet altijd heel toegankelijk geschreven en bovendien ook niet altijd makkelijk beschikbaar voor een breder publiek. Het kost geld, tijd en energie om je die literatuur eigen te maken en er vervolgens een oordeel over te vellen.

Een tweede moeilijkheid bij het bestuderen van het probleem van het lijden is dat 'oplossingen' niet bepaald waarde vrij zijn. Mensen hebben vaak allerlei ideeën, bewust of onbewust, die hen helpen om verdriet en lijden in een bepaald kader te plaatsen en draaglijker te maken. Bijvoorbeeld dat wat hen overkomt uiteindelijk tot iets goeds kan leiden, of een uitnodiging is tot groei. Of juist dat het leven volstrekt doelloos is en je daarom beter kan proberen te genieten in plaats van lang stil te staan bij tegenslagen. Zulke ideeën kunnen houvast geven om overeind te blijven in tijden van tegenslag en zijn daar soms zelfs essentieel voor. Maar houvast vinden in een idee gaat moeilijk samen met tegelijkertijd dat idee kritisch onder de loep nemen. Voor het eerlijk bestuderen van het probleem van het lijden is eigenlijk een zekere distantie nodig van de opvattingen die je zelf houvast bieden. Dat is niet eenvoudig. Misschien kan dat alleen op momenten dat je opvattingen door de omstandigheden ter discussie worden gesteld.

Een derde moeilijkheid is dat mensen ontzettend verschillend zijn. Dezelfde ideeën over de wereld en het lijden kunnen voor de een plausibel en helpend zijn, en tegelijkertijd door een ander worden ervaren als kort door de bocht en niet recht doend aan de situatie. Elke poging om onder woorden te brengen hoe verdriet en lijden in een groter kader zouden kunnen passen, zou voor iemand kunnen overkomen als een gebrek aan erkenning en empathie. Er zit bovendien een groot verschil tussen zelf een betekenis kader vormen voor verdriet en lijden, en dat van een ander horen. Het eerste komt vaak voort uit een persoonlijk proces, het tweede kan helemaal averechts werken. Andersom kunnen ook opvattingen die een 'hoger doel' of betekenis van lijden afwijzen, voor de een wellicht bevrijdend werken, maar voor de ander onbevredigend zijn en geen recht doen aan de zin en betekenis die men in en door de diepte van het lijden heeft ontdekt. Het feit dat verdriet en lijden zich op een heel ander niveau afspelen dan taal en logica, helpt ook niet mee. Het is moeilijk om woorden te vinden die recht doen aan ervaringen van lijden.

Ik heb deze moeilijkheden zelf ervaren in mijn eigen zoektocht. Ik ben grootgebracht in de christelijke traditie. Veel van de taal en ideeën die hierbij horen, zijn deel geworden van de manier waarop ik het leven probeer te leiden en (enigszins) te begrijpen. Op een bepaald moment werd ik echter geconfronteerd met een 'zwaard door mijn ziel' dat de basis van dit hele complex aan ideeën ter discussie stelde. Nu zijn geloofsopvattingen geen wiskunde; je zit als mens onvermijdelijk in een kader van waaruit je de wereld beschouwt, en of je je ideeën als redelijk ervaart, wordt voor maar een klein deel bepaald door argumenten. Tegelijkertijd geloof ik bij voorkeur alleen in dingen die ik ook als plausibel ervaar; ik onderschrijf het adagium van de kerkvader Ireneüs (ca. 140-ca. 202) dat 'geloof ontstaat door waarheid, omdat geloof op de werkelijkheid stoelt; want we zullen geloven wat er echt is, zoals het is'.¹ Deze ervaring was voor mij daarom de aanleiding om in de literatuur van het probleem van het lijden te duiken. Bestaat er een plausibele manier van kijken die recht doet aan de absurditeit en intensiteit van pijn en verdriet? Of is het lijden in de wereld onverenigbaar met het idee dat er een goede bron achter het bestaan zit?

Vanuit de wens om erachter te komen 'hoe het zit' en wat er zoal in de traditie geschreven is, ben ik toen een tijdlang boeken gaan lezen over het probleem van het lijden. Boeken voor de leek en boeken voor academici, boeken geschreven door protestanten, katholieken, anglicanen, Joden, agnosten en auteurs zonder duidelijk uitgesproken religie of wereldbeschouwing. Een fractie van alles wat er over dit onderwerp geschreven is, en verre van representatief: ik heb me bijvoorbeeld voornamelijk beperkt tot bronnen in de joods-christelijke traditie, omdat ik daar het meest bekend mee ben, en daarbinnen vooral tot bronnen in de (analytische) godsdienstfilosofie, omdat ik van duidelijke en concrete taal houd als het om zaken gaat die ertoe doen.

---

¹ Ireneüs, *Demonstratio Apostolicae Veritatis*, 3.

In eerste instantie was deze leessessie geen succeservaring. Vrijwel alle boeken over het probleem van het lijden vond ik, eerlijk gezegd, vervelend om te lezen. Sommige boeken vegen, bedoeld of onbedoeld, bepaalde dingen onder het tapijt ten koste van de verkondigde theorie. Andere boeken laten je vooral de rauwheid van het leven beseffen – een ervaring die je enkel zorgvuldig gedoseerd tot je kan nemen. Een aantal jaar later echter kwam alles wat ik gelezen had samen tot een conclusie die logisch leek te volgen uit de onbevredigende open einden waar de leessessie toe geleid had. Tot mijn eigen verrassing gaf die conclusie enige mate van vrede en voldoening. In hoeverre dat voortkwam uit de kracht van de argumenten of uit de onbewuste wens om de bladzijde om te slaan, weet ik niet. Dit boek is in ieder geval mijn poging om die conclusie onder woorden te brengen.

Ik claim geen originaliteit – gezien de enorme hoeveelheid literatuur over het probleem van het lijden is het waarschijnlijk dat veel van wat ik schrijf al door een ander is opgeschreven. Ik claim ook geen universele oplossing te hebben: of je een idee als een werkbaar antwoord ervaart is heel erg persoonsgebonden, en sterk afhankelijk van je bestaande opvattingen en ervaringen. Dat geldt ook voor dit boek: wat voor de een plausibel klinkt, is voor de ander helemaal niet overtuigend. Ongetwijfeld speelt de behoefte aan het wel of juist niet hebben van een ‘antwoord’ een belangrijke rol in hoe je antwoorden überhaupt ervaart, los van hun inhoud. Ik hoop vooral dat dit boek je zal helpen om je eigen gedachten te vormen, om je te verhouden tot het mysterie, en wellicht om nieuwe woorden te vinden waarmee je lijden een plek kan geven in je geloof of levensbeschouwing.

Tot slot van deze inleiding is een opmerking over de methode op zijn plaats. Er zijn allerlei manieren om te reageren op lijden en verdriet: met muziek, poëzie, het aansteken van een kaars, stilte, tranen, een omarming. De meest waardevolle respons vindt waarschijnlijk

plaats in de intimiteit van contact tussen mensen die werkelijk bij elkaar zijn in hun verdriet. Ook religieus-existentiële vragen die door het lijden worden opgeroepen, kunnen waarschijnlijk het beste worden besproken in een persoonlijke ontmoeting. In een gesprek is het mogelijk om aan te sluiten bij waar iemand is, je taal en woorden op elkaar aan te passen, niet te snel te gaan en niet te langzaam, te ontdekken welke richtingen waardevol zijn en welke afslagen beter niet kunnen worden genomen. Dat alles is niet mogelijk met een boek. Ik kijk jou als lezer niet in de ogen, en jij mij niet. Hoe kan je, zonder elkaar te zien, toch op een goede manier spreken over lijden en de vragen die dat oproept?

In dit boek kies ik voor het genre van de analyse en de argumenten, gecombineerd met beelden uit bekende teksten (Deuteronomium, Dostojewski, Odysseus). Omdat het probleem van het lijden gaat over vragen die ertoe doen, hecht ik er waarde aan om zorgvuldig te zijn met woorden, aannames en begrippen te verduidelijken, en conclusies te onderbouwen met argumenten. Niet iedereen is echter gewend of wordt er blij van om op analytische wijze te spreken over God en lijden: 'Op de teerste plekken van de menselijke ervaring is niets zo beledigend als geïntellectualiseerd begrip.'² Ik vind het zelf ook onvolledig als conclusies blijven hangen op analytisch-cognitief niveau. Bij voorkeur wordt het domein van de analyse uiteindelijk weer verbonden met dat van de ervaring, en zijn getrokken conclusies relevant in een bredere context.

Dit boek heeft daarom de structuur van een zandloper. De eerste helft van de zandloper maakt een versmallende beweging: de vraagstelling wordt verhelderd, aannames en begrippen worden verduidelijkt, en het probleem van het lijden wordt geformuleerd als een logisch probleem. Het midden van de zandloper bestaat uit de voorgestelde oplossing voor dit logische probleem. De tweede helft

---

² Wiman (2016), 28.

van de zandloper is verbredend en plaatst deze oplossing op verschillende manieren in een context. Ik werk eerst de oplossing uit tot een perspectief op de verhouding tussen menselijk lijden en de bron van het bestaan. Vervolgens bespreek ik hoe dit perspectief kan worden ingebed in een christelijk wereldbeeld. Ik kies hier voor het christendom omdat ik daarmee vertrouwd ben, wat niet betekent dat het perspectief niet ook bij andere religies of levensbeschouwingen kan aansluiten. Daarna illustreer ik het perspectief aan de hand van een mythe. Als laatste bespreek ik de moeilijke maar relevante vraag 'wat je eraan hebt' in concrete situaties van lijden en verdriet. Met deze structuur probeer ik zowel recht te doen aan de noodzaak van zorgvuldig taalgebruik, als aan het feit dat woorden vooral relevant kunnen zijn als ze kunnen worden ingebed in de bredere context van hoe je in het leven staat.

Bijbelcitataten zijn uit de Herziene Statenvertaling, tenzij anders aangegeven.

Citataten uit Engelstalige bronnen zijn naar het Nederlands vertaald door Jaap Slingerland.

Lijden is een universeel fenomeen dat diepe vragen oproept over de aard van ons bestaan. Kan een goede bron aan de basis staan van een wereld met zoveel leed? Dit boek geeft een zorgvuldige en geduldige analyse van deze eeuwenoude kwestie. Het biedt niet alleen nieuwe inzichten, maar verbindt deze ook met het christelijk geloof, de mythologische reis van Odysseus langs de Sirenen en geeft handreikingen om deze inzichten te integreren in je eigen leven. Laat je inspireren door een benadering die lijden serieus neemt en je helpt om nieuwe perspectieven te ontdekken.

Arnoud den Boer is als wiskundige verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 4136 7 • NUR 700

9 789043 541367